

پژوهش‌های حقوقی

شماره ۱۱

هزار و سیصد و هشتاد و شش - نیمسال اول

مقالات

- گرایش به پذیرش و توسعه مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی
- حقوق در بند سیاست: تحلیل قطعنامه ۱۷۴۷ شورای امنیت
- امکان توسل به دفاع مشروع برای مبارزه با تروریسم
- مسأله اساسی‌سازی نظم حقوقی
- بیمه مهر: لزوم تبیین، بازنگری و اصلاح ساختار آن
- مسؤولیت مرتکب به پرداخت هزینه‌های درمانی مازاد بر دیه
- ارزیابی الزام دولت به ابتکار قانون در اسلوب تعامل قوا در ایران

موضوع ویژه: جنبه‌های حقوقی شبیه‌سازی انسانی و درمانی

- ابعاد حقوقی - اخلاقی همسانه‌سازی
- کرامت بشری و شبیه‌سازی انسان
- مبانی منع شبیه‌سازی انسان
- چالش‌های شبیه‌سازی درمانی انسان
- سیاست جنائی سازمان ملل در قبال شبیه‌سازی انسان

نقد و معرفی

- ارزیابی و نقد برخی محورهای قانون جدید دیوان عدالت اداری
- نقدی بر ماده ۱۸ اصلاحی قانون تشکیل دادگاههای عمومی و انقلاب

چالشهای شبیه‌سازی درمانی انسان

دکتر حبیب‌الله رحیمی*

چکیده: شبیه‌سازی انسان به معنای خاص، در سالهای اخیر موضوع مباحث جدی اندیشمندان قرار گرفته و نگرانی‌هایی را ایجاد نموده است. هر چند درباره شبیه‌سازی تولیدی تا حدود زیادی تکلیف روشن شده است و تمایل جهانی نسبت به منع آن شکل گرفته، اما درباره شبیه‌سازی درمانی و تحقیقاتی نتیجه مشخصی حاصل نشده است. در این مقاله سعی شده است تا دلایل اصلی مخالفت با این نوع شبیه‌سازی بررسی گردد و از آنجا که کانون مباحث مزبور، وضعیت حقوقی جنین است به این موضوع توجه ویژه‌ای شده و تلاش کرده‌ایم تا با توجه به مبانی حقوق ایران تحلیل درستی نسبت به آن ارائه دهیم. **کلیدواژه‌ها:** شبیه‌سازی درمانی، سلولهای بنیادی، وضعیت حقوقی جنین، حقوق ایران، حقوق اسلام.

مقدمه

شبیه‌سازی^۱ عبارت است از تولید مثل غیرجنسی^۲ و بدون لقاح سلول جنسی نر و سلول جنسی ماده. هرچند شبیه‌سازی در طبیعت (در موجودات تک سلولی مثل باکتری‌ها؛ در گیاهان با قلمه زنی و خوابانیدن؛ در حشرات مثل زنبور و در انسانها با دو تکه شدن سلول تشکیل شده از تخمک و اسپرم) همیشه وجود داشته است^۳، اما موضوع شبیه‌سازی به معنای خاص کلمه که با انتقال هسته سلول غیرجنسی به داخل

* استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی

¹ Cloning

² Asexual Reproduction

³ Christopher Alexander Pynes, "Human Cloning and Moral Status", *Ph. D. Thesis, The Florida State University*, 2003, pp. 28-30.

تنخمک فاقد هسته صورت می‌گیرد؛ از زمانی که جان گوردن^۴ قورباغه‌ای را به این ترتیب شبیه‌سازی کرد مورد توجه ویژه قرار گرفت.^۵

دانشمندان تلاش کرده‌اند تا با اهداف مختلفی به شبیه‌سازی موجودات بپردازند، که این اهداف عبارتند از:^۶

شبیه‌سازی حیوانات اهلی بدین نحو که ژنهای خارجی را وارد سلولهای این حیوانات کنند تا پروتئینهای مفید درمانی تولید شوند و امراضی مانند هموفیلی با فاکتورهای انعقاد خون درمان شوند. یان ویلموت^۷ و همکارانش در مؤسسه رازلین اسکاتلند به دنبال تحقق همین هدف بودند که در سال ۱۹۹۶ به‌طور اتفاقی موفق به شبیه‌سازی اولین پستاندار شدند و گوسفندی به نام دالی را تولید نمودند؛ شبیه‌سازی حیواناتی مثل گاو و گوسفند به منظور داشتن گله‌ای با مشخصات و ویژگی‌های مطلوب و مورد نظر؛

شبیه‌سازی درمانی^۸ انسان با هدف به دست آوردن سلولهای بنیادی جنینی^۹ که قابل استفاده برای مداوای بیماری‌ها و آسیبهای جسمانی است و شبیه‌سازی تولیدی^{۱۰} که در آن هدف، تولید و به وجود آوردن دوباره انسانهایی است که ما دوستشان داریم و یا بسیار با هوش و با استعداد بوده‌اند. در حالی که شبیه‌سازی با هدف اول و دوم پذیرفته شده و در حال پیشرفت است، شبیه‌سازی با هدف سوم و چهارم بی‌نهایت جنجال برانگیز است و همچنان از سوی مردم، حقوقدانان، و فلاسفه و علمای اخلاق مورد بحث می‌باشد. تمایل عمومی فعلی مبتنی بر تفکیک شبیه‌سازی تولیدی و شبیه‌سازی درمانی انسان و ممنوع اعلام نمودن شبیه‌سازی تولیدی است. درحالی که درباره شبیه‌سازی درمانی بحثها و گفتگوها ادامه دارد.^{۱۱}

⁴ J. Gordon

⁵ Human Cloning, Ethical Issues, UNESCO, 2004, p. 9, available at: www.unesco.org/bioethics

⁶ Joseph Panno, *Animal Cloning: The Science of Nuclear Transfer*, N.Y., Facts on File Inc., 2005, p. x.

⁷ I. Wilmut

⁸ Therapeutic Cloning

⁹ Embryonic Stem Cell

¹⁰ Reproductive Cloning

¹¹ National Legislation Concerning Human Reproductive and Therapeutic Cloning, UNESCO, Paris, July 2004, p. 7 and 78.

۱. شبیه‌سازی درمانی چیست؟

شبیه‌سازی درمانی یا تحقیقاتی نوعی از شبیه‌سازی انسان است که هدف از آن باز تولید یک فرد نیست، بلکه به دست آوردن سلولهای بنیادی برای درمان بیماری‌ها و صدمات فردی است که شبیه‌سازی شده است. سلول بنیادی به سلولی گفته می‌شود که همه ژنها در آن فعال است و قابلیت تبدیل شدن به سلولهای هر یک از بافتها و دستگاهها را دارد.^{۱۲}

سلولهای بنیادی را از سلولهای غیرجنسی^{۱۳} یک انسان کامل نیز می‌توان به دست آورد. به عبارت دیگر برخی از سلولهای دستگاههای یک فرد بزرگسال قابلیت تولید بیش از یک سلول خاص را دارند. مثلاً سلول بنیادی عصبی می‌تواند به سه نوع سلول که در نرونهای مغزی، سلولهای گلیا و آستروسیتها وجود دارند تبدیل شود. سلولهای بنیادی بزرگسال از مغز استخوان، چشم، مغز، ریشه دندان، کبد، پوست و لوزالمعده قابل استحصال است.^{۱۴}

جنین اولیه سه و چهار روزه^{۱۵} و همچنین جنین رشد یافته تا روز هفتم^{۱۶} پیش از به وجود آمدن ارگانهای مختلف نیز دارای سلول بنیادی است که به آن سلول بنیادی جنینی گفته می‌شود. همانطور که جنینهای سقط شده یا جنینهای تولید شده به‌طور مصنوعی در آزمایشگاه برای درمان ناباروری و یا برای تحقیق را می‌توان جهت به دست آوردن سلولهای بنیادی استفاده نمود، با استفاده از فناوری شبیه‌سازی انسان نیز می‌توان جنین تولید کرد و از آن سلول بنیادی به دست آورد. این نوع شبیه‌سازی را شبیه‌سازی درمانی یا تحقیقاتی می‌نامند.^{۱۷}

¹² *Stem Cell and the Future of Regenerative Medicine*, National Academy of Sciences, Washington DC, National Academy Press, 2003, p. 12.

¹³ Somatic Cell

¹⁴ *Stem Cell and the Future of Regenerative Medicine*, *op. cit.*, p. 16.

¹⁵ Embryo

¹⁶ Fetus

¹⁷ *Human Cloning, Ethical Issues*, *op. cit.*, p. 15, and *Human Cloning*, available at: <http://www.truthtree.com/clone.shtml>

۲. دلایل مخالفت با شبیه‌سازی درمانی

بر اساس آمارى که یونسکو در ژوئیه ۲۰۰۴ میلادی منتشر نموده است سی کشور به‌طور صریح یا ضمنی شبیه‌سازی تولیدی انسان را ممنوع اعلام نموده‌اند و بیست کشور هم در صدد ممنوع نمودن این نوع شبیه‌سازی هستند. اما شبیه‌سازی درمانی با مخالفت کمتری مواجه شده است.^{۱۸} در عین حال پیش‌نویس دولت کاستاریکا که به سازمان ملل جهت بررسی و تصویب ارائه شده است و کشورهایی همچون واتیکان و ایالات متحده از آن حمایت می‌کنند، همه انواع شبیه‌سازی انسان را ممنوع اعلام می‌کند.^{۱۹} اتحادیه اروپا نیز در سال ۲۰۰۳ حمایت خود را برای ممنوعیت کامل همه انواع شبیه‌سازی انسان اعلام نموده است.^{۲۰}

برخی دلایل مخالفان به‌طور مستقیم به این نوع شبیه‌سازی مربوط نمی‌شود و مربوط به شبیه‌سازی تولیدی است. زیرا این واژه وجود دارد که جنین تولد شده را از بین نبرند و برای باز تولید انسان در رحم زنی قرار دهند. مخالفان می‌گویند که هر کس با آتش بازی می‌کند ممکن است روزی دستش بسوزد.^{۲۱} اما برخی دلیل مستقیماً مربوط به شبیه‌سازی درمانی است:

۲-۱. ناکارآمدی

یکی از دلایل مخالفت با شبیه‌سازی انسان پائین بودن کارآمدی آن است. یان ویلموت که اولین پستاندار را شبیه‌سازی نمود، احتمال عدم موفقیت شبیه‌سازی را بسیار زیاد اعلام کرد. اصولاً احتمال موفقیت در ایجاد رویان با استفاده از شیوه انتقال سلول غیرجنسی به تخمک بدون هسته در حدود یک درصد و حداکثر سه درصد است. بنابراین برای تولید جنین، تخمکهای زیادی مورد نیاز است و این امر زمینه سوء

¹⁸ National Legislation Concerning Human Reproductive and Therapeutic Cloning, *ibid.*, and Le Roy Walters, "Human Embryonic Stem Cell Research: An Intercultural Perspective", *Kennedy Institute of Ethics Journal*, Baltimore, v. 14, Issue 1, pp. 3-36.

¹⁹ United Nations Document, A/58/73, 13 Apr. 2003.

²⁰ Joseph Panno, *op. cit.*, p. 17.

²¹ Joseph Panno, *op. cit.*, p. 76.

استفاده از زنان فقیر و کم‌بضاعت را فراهم می‌کند.^{۲۲}

۲-۲. تعارض با کرامت انسانی

در شبیه‌سازی درمانی جنینهایی که قابلیت حیات دارند و زنده محسوب می‌شوند تنها برای به دست آوردن سلولهای بنیادی تولید می‌شوند و تکامل و رشد آنها در مرحله بلاستوسیست متوقف می‌گردد و پس از به دست آوردن سلولهای بنیادی، جنین از بین می‌رود. هر چند سلولهای بنیادی از جنین چهار تا هفت روزه به دست می‌آید و بعد جنین از بین می‌رود اما آنچه از بین می‌رود جنین محسوب می‌شود و تنها یک توده سلولی نیست. این نکته هم که جنینی که در شبیه‌سازی درمانی از بین می‌رود برای همین امر تولید شده و نه برای بازتولید انسان، واقعیت را تغییر نمی‌دهد و از بین بردن جنین با کرامت بشری ناسازگار است.^{۲۳}

البته مسأله اصلی در این بحث وضعیت حقوقی جنین است. اگر جنین از بدو پیدایش و از زمانی که شکل می‌گیرد انسان محسوب شود، آنگونه که کلیسای کاتولیک معتقد است، شبیه‌سازی درمانی و ایجاد جنین برای دورانداختن آن با کرامت بشری در تعارض خواهد بود.^{۲۴}

مطابق گزارشی که توسط کمیسیون ملی محافظت از تحقیقات و آزمایشهای مرتبط با انسان در سال ۱۹۷۶ در امریکا ارائه شد (که به گزارش بلمونت^{۲۵} معروف شده است) سه اصل اخلاقی برای تحقیق درباره موضوعات مرتبط با انسان لازم‌الرعایه است. اول احترام به انسان که مقتضی آن است که انسان به‌طور آزاد و با اطلاعات کافی وارد این تحقیقات و آزمایشها شود. دوم خیرخواهی که مقتضی آن است که آزمایشها و تحقیقات در جهت نیکی به انسان و هرچه بهتر شدن حال او صورت گیرد. سوم

²² Louis-Marie Houdebine, *Animal Transgenesis and Cloning*, England, Wiley, 2003, p. 176; James A. Byrne & John B. Gurdon, "Commentary on Human Cloning", *Differentiation Journal*, Blackwell Wissenschafts-Verlag, n. 69, 2002, p. 155; and Human Cloning, Ethical Issues, *op. cit.*, p. 11.

²³ Louis-Marie Houdebine, *op. cit.*, p. 177.

²⁴ Human Cloning, Ethical Issues, *op. cit.*, p. 14; and Sophie Boukhari, "Religion, Genetics and the Embryo", available at: http://www.unesco.org/courier/1999_09/uk/dossier/txt04.htm

²⁵ Belmont's Report

عدالت که اقتضا می‌کند فرد با رضایت کامل موضوع تحقیق و آزمایش قرار گیرد و این رضایت ناشی از بی‌اطلاعی و جهل نباشد. این در حالی است که این اصول در شبیه‌سازی درمانی رعایت نمی‌شود.^{۲۶}

۲-۳. وجود روشهای جایگزین

شبیه‌سازی درمانی فوایدی دارد و امکان مداوای بسیاری از بیماری‌های لاعلاج مثل بیماری‌های قلبی، بیماری‌های سیستم ایمنی، دیابت، سرطان، آلزایمر، پارکینسون، سوختگی‌های شدید، صدمات مربوط به ستون فقرات، نخاع و نقصهای زمان تولد را فراهم می‌کند.^{۲۷} بافتهای مختلفی را می‌توان با سلولهای بنیادی به دست آمده از جنین شبیه‌سازی شده تولید کرد و به شخص پیوند زد، بدون اینکه مشکل دفع عضو و بافت وجود داشته باشد.^{۲۸}

اما این فواید از طریق دیگر نیز قابل تحقق است. آخرین تحقیقات بر روی سلولهای بنیادی انسان بزرگسال و سلولهای بنیادی به دست آمده از خون بند ناف آشکار نموده است که این سلولهای بنیادی به اندازه سلولهای بنیادی جنین قابلیت درمان بیماری‌ها را دارد. بنابراین، این استدلال که شبیه‌سازی درمانی برای درمانهای مرتبط با سلولهای بنیادی ضروری است دیگر قانع کننده نمی‌باشد.^{۲۹}

۲-۴. ملازمه شبیه‌سازی درمانی با سقط جنین

شبیه‌سازی درمانی این مسأله اخلاقی را مطرح می‌کند که آیا تولید جنین برای از بین بردن آن سقط جنین نیست؟ برخی از دانشمندان به این سؤال پاسخ مثبت داده‌اند و گروههای ضد سقط جنین مخالفت خود را با شبیه‌سازی درمانی ابراز داشته‌اند.^{۳۰}

²⁶ Joseph Panno, *op. cit.*, pp. 112-113.

²⁷ Stem Cell and the Future of Regenerative Medicine, *op. cit.*, p. 8.

²⁸ A. Frobert, Le Clonage Thérapeutique, Avril-Mai, 2003 available: <http://www.dopaction.com/parkemedia/textes/clonetherap.htm>, Joseph Panno, *op. cit.*, p. 72.

²⁹ Joseph Panno, *op. cit.*, p. 77.

³⁰ *Ibid.*

برخی اندیشمندان اسلامی نیز با استناد به آیه ۳۲ سوره مبارکه مائده^{۳۱} که تصریح بر حرمت قتل نفس دارد، اعلام نموده‌اند که از بین بردن جنین بعد از به وجود آمدنش قتل نفس محسوب می‌شود و اگر بدون توجیه و مجوز شرعی صورت گیرد، حرام است، حتی اگر جنین در مراحل اولیه رشد باشد. زیرا حیات و قابلیت انسان شدن در آن وجود دارد.^{۳۲}

۳. وضعیت جنین، نقطه مرکزی مباحث حقوقی شبیه‌سازی درمانی

نقطه اصلی مباحث حقوقی مطرح شده درباره شبیه‌سازی درمانی و بسیاری از مباحث دیگر مربوط به اخلاق زیستی مثل سقط جنین، زمان شروع حیات و شخصیت است. به عبارت دیگر این سؤال کلیدی را باید پاسخ داد که آیا جنین چند روزه همانند انسانی کامل، شرایط حمایت از قانون را دارد. آیا از لحظه لقاح تخمک و اسپرم که بدو پیدایش جنین است، بشری پا به عرصه وجود می‌گذارد و حیات می‌یابد؟^{۳۳} اگر پاسخ این سؤال مثبت باشد پرسش فرعی این خواهد بود که چنین حیاتی مطابق اصل، باید مورد حمایت قرار گیرد یا تحت شمول استثنایا قرار می‌گیرد و قابل از بین بردن است. به عبارت دیگر پس از آنکه به سؤال اصلی پاسخ مثبت دادیم این مسأله مطرح می‌شود که آیا می‌توان به خاطر حقی برتر و نجات جان انسانی دیگر، از سلولهای بنیادی جنین استفاده کرد و حق فروتر را قربانی کرد.^{۳۴} زیرا می‌دانیم که دولتها به‌طور مطلق از حق

^{۳۱} من قتل نفساً بغير نفس او فساد فی الارض فکأنما قتل الناس جميعاً.

^{۳۲} بلحاج العربی بن احمد، مشروعیه استخدام الخلايا الجذعیه الجنینیه من الوجهه الشرعیه و الاخلاقیه و

الانسانیه: <http://alwaei.awkaf.net/feqh/article.php?ID=17>

و همچنين شیخ یوسف عبدالله القرضاوی، الاستنساخ البشري و تداعیاته، ۲۰۰۰:

<http://www.islamonline.net/fatwa/arabic/fatwadisplay.asp>

^{۳۳} Erich H. Loewy, *Textbook of Healthcare Ethics*, N.Y., Kluwer Academic Publishers, 2002, p. 208; Joseph Panno, *op. cit.*, p. 72;

محمد راسخ، «جدال حیات، بررسی اجمالی تئوری‌های سقط جنین»، *مجله تحقیقات حقوقی*، ش ۳۸،

۱۳۸۲، ص ۱۷۲؛ و «بیوتکنولوژی و انسان: مسائل و دیدگاهها»، *مجله تحقیقات حقوقی*، ش ۴۰، ۱۳۸۳،

ص ۳۳.

^{۳۴} سیدقاسم زمانی، «شبیه‌سازی درمانی و حق بر سلامتی در قلمرو حقوق بین‌الملل بشر»، *مجله پژوهش*

حقوق و سیاست، ش ۱۹، ۱۳۸۵، ص ۳۶.

حیات حمایت نمی‌کنند: جنایتکاران ممکن است محکوم به اعدام شوند، ارتشها همیشه آماده دفاع از کشور و جنگ هستند و پلیس برای مبارزه با بزهکاران بودجه زیادی را صرف خرید اسلحه می‌نماید.^{۳۵}

در پاسخ به پرسش اساسی فوق در طول تاریخ بشریت نظرات مختلفی ابراز شده است. ارسطو و افلاطون معتقد بودند که جنین به صورت اولیه دارای زندگی نباتی است و پس از مدتی حیات می‌یابد و روح در آن حلول می‌کند. بنابراین از بین بردن جنین، قبل از این مرحله، قتل محسوب نمی‌شود. در کلیسای مسیحی نیز اکثر روحانیون معتقد بودند که روح به محض لقاح حلول نمی‌یابد و به همین خاطر از بین بردن جنینی که در آن روحی دمیده نشده است قتل نیست. در سال ۱۸۰۷ پاپ کلمنت ششم اعلام کرد زمان حلول روح حضرت مریم در بدن او نه ماه قبل از تاریخ ولادتش بوده است. در سال ۱۸۶۹ اساساً تفکیک میان جنین روح‌دار و بدون روح از میان رفت و اعلام شد که روح در زمان لقاح در جنین حلول می‌یابد و به همین جهت سقط جنین، قتل محسوب می‌شود.^{۳۶}

این نظریه که به نظریه تقدس حیات شهرت یافته است، بیان می‌کند که زندگی فی‌نفسه امری محترم است و لازم نیست یک انسان کیفیت خاصی داشته باشد تا مورد توجه و حمایت قرار گیرد. به محض انعقاد نطفه موجودی شکل می‌گیرد که دارای حیات انسانی است و از ارزش ذاتی همانند مادر برخوردار است، پس نمی‌توان نطفه را از حیاتش محروم ساخت.^{۳۷} این نظریه را علم زیست‌شناسی تأیید می‌کند، زیرا کروموزومهای جنین به همان اندازه‌ای است که برای بشر بودن و حیات داشتن لازم است. جنین بخشی از جسم و بدن مادر محسوب نمی‌شود.^{۳۸} بنابراین در شبیه‌سازی انسان نیز آنچه تولید می‌شود، همانند جنین ناشی از لقاح تخمک و اسپرم، بشر است و دارای شخصیت می‌باشد.^{۳۹}

³⁵ Erich H. Loewy, *op. cit.*, p. 202.

³⁶ Dianne N. Irving, "When Do Human Beings Begin? Scientific Myths and Scientific Facts", *International Journal of Sociology and Social Policy*, v. 19, n. 3-4, 1999, p. 39; and Erich H. Loewy, *op. cit.*, pp. 208-209.

³⁷ محمد راسخ، «تنوری حق و حقوق بشر بین الملل»، *مجله تحقیقات حقوقی*، ش ۴۱، ۱۳۸۴، ص ۱۷۲.

³⁸ Dianne N. Irving, *op. cit.*, p. 28, 32.

³⁹ Erich H. Loewy, *op. cit.*, pp. 210-211; and Dianne N. Irving, *op. cit.*, p. 38.

در مقابل، نظریه دیگری وجود دارد که بر اساس آن باید دو مرحله جنین را از هم تفکیک کرد، یکی مرحله زنده بودن^{۴۰} که لازمه آن داشتن شرایط بیولوژیکی است و دیگری حیات داشتن^{۴۱} که مستلزم داشتن وضعیت بیولوژیکی و نیز روانی موجودات زنده است.^{۴۲} البته تنها حیات داشتن موجب ارزشمند شدن و محترم بودن نمی‌شود بلکه صرف زنده بودن نیز ارزشمند است و جنین در این مرحله هم نباید بیهوده از بین برود.^{۴۳} اما در عین حال حیات به‌طور مطلق مورد حمایت قرار نمی‌گیرد. مثلاً نمی‌توان به راحتی حکم به ممنوعیت سقط جنین دختر دوازده ساله‌ای داد که در اثر تجاوز به عنف محارمش باردار شده و ادامه بارداری موجب آسیب روانی و آزار جسمانی او می‌شود.^{۴۴}

به عبارت دیگر این استدلال که جنین قابلیت و قوه حیات را دارد، قابل توجه است و جنین بشری یقیناً شکلی از حیات بشری است و ارزش اولیه اخلاقی را داراست. اما با آنچه بالقوه است همانند آنچه بالفعل است برخورد نمی‌کنیم، مثلاً به دانشجوی پزشکی حق ویزیت کردن و نوشتن نسخه نمی‌دهیم. رزیدنت را متخصص فرض نمی‌کنیم و او باید فعلاً آموزشهای لازم را ببیند. او هرچه به فعل نزدیکتر شود از احترام و حرمت بیشتری برخوردار می‌شود. جنین نیز در مرحله اول، قوه تبدیل شدن به بشر را دارد، همانقدر که احتمال دارد سقط شود یا ناقص الخلقه به دنیا بیاید. قبل از به کار افتادن سیستم مرکزی اعصاب نمی‌توان گفت جنین از حیات برخوردار است و از این حیات باید حمایت شود. از هفته هشتم امواج مغزی شکل می‌گیرد و قوه فیزیکی برای تکامل به وجود می‌آید. پس این حرف که حیات از زمان لقاح ایجاد شده، چندان قوت ندارد، چون شرایط بقای حیات چندان وجود ندارد. این شرایط پس از کامل شدن سیستم عصبی مرکزی و به کار افتادن آن به وجود می‌آید.^{۴۵}

بسیاری از تحقیقات، سن چهارده هفتگی جنین را به عنوان زمان قطعی شکل‌گیری

⁴⁰ Being Alive

⁴¹ Having Life

⁴² Erich H. Loewy, *op. cit.*, p. 211.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Erich H. Loewy, *op. cit.*, p. 209;

محمد علی اردبیلی، «سقط جنین در بارداری ناشی از زنا به عنف»، *مجله تحقیقات حقوقی*، ش ۳۹،

۱۳۸۳، صص ۱۴۹-۱۴۸.

⁴⁵ Erich H. Loewy, *op. cit.*, p. 213.

پایه اصلی ذهن مطرح می‌کنند. در این زمان و پس از بروز قوه نطق است که جنین شخصیت می‌یابد و دیگر نمی‌توان به حقوق اساسی او تجاوز کرد.^{۴۶}

در حقوق ایران ماده ۹۵۶ قانون مدنی مقرر می‌کند که اهلیت برای دارا بودن حقوق، با زنده متولد شدن انسان شروع و با مرگ او تمام می‌شود. علیرغم این ماده برخی اساتید اعتقاد دارند که «حمل بویژه در ماههای نخستین بارداری، موجودی است میانه انسان و اندامی از زن، حقوق نیز در این دو گانگی سرگردان است که حمل را در حال تکوین و رشد بداند یا اندامی از زن که پس از تولد به انسان تبدیل می‌شود. دیدگاه نخست با فلسفه پیوسته بودن هستی انسان از زمان خلق به زندگی در دنیا و سیر تحول آن در جهان مادی و معنوی، مناسبتر است. عرف نیز بدین پیوستگی تمایل دارد و بر همین پایه حقوق، حمل را به اعتبار وجود جوهر انسان در هستی او، انسان می‌داند و بر آن آثار حقوقی بار می‌کند. با وجود این، از دیدگاه کیفری محتاط‌تر است و سقط جنین را قتل نمی‌شمرد و کیفر ویژه‌ای برای آن معین می‌کند. البته ایشان تصریح نموده‌اند که حمل در صورتی شخصیت پیدا می‌کند و دارای حق و تکلیف می‌شود که زنده به دنیا آید، پس باید پذیرفت که زنده به دنیا آمدن، شرط تملک میراث است، منتها این شرط به گذشته نیز اثر دارد و به جنین از تاریخ انعقاد نطفه اهلیت تملک اعطا می‌کند.^{۴۷}

برخی دیگر از اساتید حقوق اظهار داشته‌اند که اصولاً وجود شخص طبیعی از لحاظ حقوقی با تولد او آغاز می‌شود. از این تاریخ است که انسان طرف حق قرار می‌گیرد و از حقوق مدنی و سایر حقوق برخوردار می‌گردد. ممکن است جنین از لحاظ زیست‌شناختی موجود مستقلی به شمار آید و شخص محسوب گردد، لیکن از نظر حقوقی تا هنگامی که زنده به دنیا نیامده است شخص مستقلی به شمار نمی‌آید و اصولاً

^{۴۶} محمد راسخ، «جدال حیات...»، پیشین، صص ۱۹۹-۲۰۰.

^{۴۷} ناصر کاتوزیان، دوره مقدماتی حقوق مدنی: ارث، تهران، نشر دادگستر، چاپ اول، ۱۳۷۶، ش ۵۵، صص ۹۵-۹۶.

نمی‌تواند دارنده حق و تکلیف باشد.^{۴۸}

در حقوق اسلامی حیات جنین بر طبق آیات قرآن (آیات ۱۲ تا ۱۴ سوره مبارکه مؤمنون^{۴۹}) دو مرحله‌ای است: مرحله قبل از دمیده شدن روح و مرحله بعد از دمیده شدن روح. هر چند برخی از بین بردن جنین انسان را حرام و قتل نفس دانسته‌اند حتی اگر در جنین روح دمیده نشده باشد،^{۵۰} اما این نظر مشهورتر است که از بین بردن جنین پس از دمیده شدن روح، قتل نفس محسوب می‌شود. البته سقط جنین قبل از دمیده شدن روح نیز حرام است، اما ظاهراً تنها دلیل این حرمت، روایاتی است که بر وجوب پرداخت دیه دلالت دارند.^{۵۱}

در این جا این سؤال مطرح می‌شود که آیا از بین بردن جنین شبیه‌سازی شده در آزمایشگاه تحت شمول مجازات سقط جنین قرار می‌گیرد و آیا این عنوان مجرمانه مصداق می‌یابد؟ سقط جنین در لغت به معنای افتادن جنین قبل از نمو کامل در رحم است.^{۵۲} به همین جهت از بین بردن جنینی که با لقاح تخمک و اسپرم به وجود نیامده است، بلکه با روش شبیه‌سازی تولید شده، معلوم نیست که تحت‌الشمول روایات ناظر به پرداخت دیه قرار گیرد. شاید به همین دلیل است که دور ریختن جنینهای آزمایشگاهی قبل از دمیده شدن روح، به اعتقاد برخی فقها اشکالی ندارد.^{۵۳}

در مواد ۶۲۲ تا ۶۲۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ سقط جنین جرم تلقی شده است و تنها در صورتی که این اقدام برای حفظ حیات مادر لازم باشد سقط جنین

^{۴۸} سیدحسین صفایی و سیدمرتضی قاسم‌زاده، *حقوق مدنی: اشخاص و محجورین*، تهران، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۷۵، ص ۳۲؛ و همچنین سیدحسن امامی، *حقوق مدنی*، جلد چهارم، تهران، کتاب فروشی اسلامیة، چاپ پنجم، ۱۳۶۸، صص ۱۵۲-۱۵۱.

^{۴۹} و لقد خلقنا الانسان من سلاله من طين ثم جعلناه نطفه في قرار مكين. ثم جعلنا النطفه علقه فخلقنا العلقه مضغه فخلقنا المضغه عظماً فكسونا العظام لحماً ثم انشأناه خلقاً اخر فتبارك الله احسن الخالقين.

^{۵۰} بلحاج العربي بن احمد، همانجا و شيخ يوسف عبدالله القرضاوى، *پيشين*.

^{۵۱} آيت‌الله ناصر مكارم شيرازى، *بحوث فقهيه مهمه*، ص ۲۸۲.

<http://www.makaremshirazi.org/books/arabic/bohos/b18.htm>

همچنین:

Abdulaziz Sachedina, "Islamic Perspectives on Cloning", available at: <http://www.people.virginia.edu/~aas/issues/cloning.htm>

^{۵۲} محمد معین، *فرهنگ فارسی*، جلد دوم، ذیل کلمه سقط، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۳.

^{۵۳} آیت‌الله حسینعلی منتظری، *احکام پزشکی*، تهران، سایه، چاپ اول، ۱۳۸۱، مسأله ۱۹۷، صص ۹۱-۹۲.

مجاز تلقی شده است. هرچند این جواز به‌طور مطلق آمده است و ذکری از دمیده نشدن روح (قبل از چهار ماهگی) به میان نیامده، اما مطابق نظر فقها این جواز تنها ناظر به قبل از دمیده شدن روح است.^{۵۴}

در قانون سقط درمانی مصوب ۱۳۸۴ نیز سقط به نادرستی به عنوان درمان در نظر گرفته شده و مقرر گردیده است که سقط درمانی با تشخیص قطعی سه پزشک متخصص و تأیید پزشکی قانونی مبنی بر بیماری جنین که به علت عقب افتادگی یا ناقص الخلقه بودن موجب حرج مادر است و یا بیماری مادر که با تهدید جانی مادر توأم باشد قبل از ولوج روح (چهار ماه) با رضایت زن مجاز می‌باشد و مجازات و مسؤولیتی متوجه پزشک مباشر نخواهد بود. بدین ترتیب سقط جنین قبل از چهار ماهگی، برای جلوگیری از حرج و سختی آینده مجاز قلمداد شده است. در حالی که اگر در این مرحله جنین بشر محسوب می‌شد از بین بردن آن مجاز نبود. همانطور که ما به قتل انسانهای ناقص الخلقه و معلول حکم نمی‌دهیم هر چند نگاهداری آنها با مشقت زیاد همراه باشد.

ماده ۴۸۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ نیز که میزان دیه سقط جنین را معین نموده است، کمترین مقدار دیه را برای نطفه‌ای که در رحم مستقر شده مقرر کرده و دیه‌ای برای قبل از این زمان در نظر گرفته نشده است. به علاوه مقررات جزائی را نمی‌توان تفسیر موسع کرد و نباید از آن وحدت ملاک گرفت. پس نمی‌توان گفت ملاک اصلی در سقط جنین از بین بردن چیزی است که عادتاً در آینده می‌توانسته است یک انسان باشد.^{۵۵}

قانون نحوه اهدا جنین به زوجین نابارور مصوب ۱۳۸۲ نیز اجازه داده است تا جنینهای حاصله از تلقیح خارج از رحم زوجین قانونی و شرعی به زوجینی که امکان بچه‌دار شدن ندارند، اهدا شود. مطابق آئین‌نامه اجرائی این قانون (مصوب ۱۳۸۳) منظور از جنین، نطفه حاصل از تلقیح خارج از رحمی زوجین قانونی و شرعی است که از مرحله باروری تا حداکثر پنج روز گذشته باشد.

^{۵۴} حسین مهرپور، مجموعه نظریات شورای نگهبان، تهران، سازمان انتشارات کیهان، ۱۳۷۱، نظریه شماره ۶۰۵۳، مورخ ۱۳۶۳/۱۱/۱۹، صص ۲۲۸-۲۲۶.

^{۵۵} مهدی شهیدی، مجموعه مقالات حقوقی، تهران، نشر حقوقدان، چاپ اول، ۱۳۷۵، ص ۱۷۲.

مطالب فوق نشان می‌دهد که از نظر قانونگذار ایران جنین از لحظه لقاح و یا به وجود آمدن، از همه حقوق و تکالیف یک انسان برخوردار نیست و اساساً انسان محسوب نمی‌شود. به همین جهت از بین بردن یا دور ریختن آن و اهدا و انتقال آن به دیگری اشکالی ندارد.

چنانچه حکم شبیه‌سازی درمانی علیرغم همه استدلال‌های فوق همچنان مشکوک باشد و با وجود همه مطالب ذکر شده نسبت به جواز آن تردید داشته باشیم می‌باید به اصول عملیه برای رفع سرگردانی توسل جوئیم. مطابق اصل برائت، در صورتی که در حرمت امری شک داشته باشیم حکم به جواز و اباحه می‌دهیم. قاعده درء نیز مقرر می‌کند که در صورت شبهه (اعم از مصداقیه و حکمی) نباید مجازاتی را اعمال نمائیم.

نتیجه

از آنچه گفته شد روشن گردید که مسأله اصلی شبیه‌سازی درمانی و تحقیقاتی که هدف از آن باز تولید انسان نیست بلکه درمان و معالجه اوست وضعیت حقوقی جنینی است که قرار است پس از به دست آوردن سلول‌های بنیادی، از بین برود. البته ایرادهای دیگری نیز مطرح است که یا می‌توان تلاش کرد آنها را از بین برد (مثل نا کارآمدی) و یا آن ایرادها چندان جدی و قانع‌کننده محسوب نمی‌شوند (مثل وجود روش‌های جایگزین برای شبیه‌سازی درمانی).

این ایراد هم که شبیه‌سازی درمانی مستلزم سقط جنین است و به همین جهت نباید مجاز باشد، باز هم به آن مسأله اصلی بر می‌گردد. زیرا مهمترین دلیل مخالفت با سقط جنین تعارض آن با کرامت بشری است.

با مطالبی که گفته شد روشن گردید که جنین چند روزه هر چند قابلیت حیات دارد و ممکن است به انسانی کامل تبدیل شود اما فعلاً بشر محسوب نمی‌شود. آنچه بالقوه است به اندازه آنچه بالفعل است از حرمت و احترام برخوردار نیست. بنابراین می‌توان برای نجات جان انسانی دیگر و علاج بیماری‌های لاعلاج و صعب‌العلاج که اهمیت و ارزش زیادی دارد از سلول‌های بنیادی جنینی استفاده کرد، همانطور که از بین بردن جنین در برخی موارد دیگر نیز مجاز اعلام شده است.

در حقوق اسلام به دلیل اینکه حیات جنین را دو مرحله‌ای می‌دانیم و اطلاق نفس محترم بر جنین را پس از چهار ماهگی و دمیده شدن روح صحیح می‌دانیم، مانع عقلی برای از بین بردن جنین پیش از چهار ماهگی وجود ندارد بویژه که روایات سقط جنین در برگیرنده موضوع مورد بحث ما نیست. به عبارت دیگر از بین بردن جنین در شبیه‌سازی درمانی موضوعاً خارج از حیطه شمول روایات است. بنابراین نباید با شبیه‌سازی درمانی مخالفت کرد.

JOURNAL OF LEGAL RESEARCH

VOL. VI, No. 1

2007-1

Articles

- Tendency to Accept Corporations Criminal Liability
- Rule of Laws or Politics: Analysis of the UN Security Council Resolution 1747
- The Apply of Self-Defence for Combating Terrorism
- The Issue of Constitutionalization of the Legal Order
- Insurance of Dowry
- The Responsibility of Offender to Pay Treatment Charges Exceeding the Amount of *Diah*
- Analysis of Mandatory participation of the Executive Branch in Legislation-making Process in Iran's law

Special Issue: Legal Aspects of Reproductive and Therapeutic Cloning

- Legal and Moral Aspects of Cloning
- Human Dignity and Reproductive Cloning
- Different Bases for Prohibiting Human Reproductive Cloning
- Challenges of Therapeutic Cloning
- UN Criminal Policy against Human Cloning

Critique and Presentation

- A Critique on Some Stipulations of the New Act for Administrative Court of Justice
- Reflections on Article 18 of the Amended Act for Formation of Public and Revolutionary Court

ISSN: 1682-9220

S. D. I. L.
The S.D. Institute of Law
Research & Study